

Т. В. Монахова (Миколаїв)

УДК 81'42

**СУЧАСНА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ТЕКСТІВ
У ЛІНГВІСТИЦІ**

Побудова типології текстів за комунікативними параметрами й співвіднесеними з ними лінгвістичними ознаками – одне з ключових завдань сучасної лінгвістики тексту [Тураева 1986]. Типологічні дослідження тексту пов'язані з великими труднощами через безкінечну варіативність самого об'єкта аналізу. Проте дослідження комунікативних, структурних і семантичних особливостей текстів дозволяє визначити певні класифікаційні параметри, що відділяють одну групу текстів від іншої.

В основі класифікацій текстів часто лежать екстралінгвістичні чинники, розглянуті в сумі з власне лінгвістичними. Часто підґрунтям таких класифікацій є функції мови. Інший дефініційний чинник – сфера спілкування, ті комунікативні обставини, які диктують добір мовленнєвих засобів. Сферу спілкування покладено в основу дефініції функціонального стилю мови.

Мета нашого дослідження – виявити основні тенденції в сучасній лінгвістиці тексту щодо розгляду й тлумачення текстів та запропонувати власний підхід до класифікації текстів. Сформульована мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути основні підходи до способів визначення текстів та сформулювати власне розуміння проблеми.

Деякі автори пропонують розглядати типи текстів відповідно до їхнього функціонального призначення. Так, В. Хайнеманн і Д. Фівегер [Heinemann 1991] уважають текстові функції першою ланкою в багаторівневій системі знань комунікантів про характерні риси окремих типів текстів. Для визначення переліку текстових функцій німецькі вчені ставлять передовсім питання про те, які наслідки може потягти за собою вживання певного тексту в акті комунікації, в інтеракції.

Відповідно до цього вони виділяють чотири основні функції: функція самовираження (мовець розвантажує свою нервову систему, вимовляючи текст); контактна функція (мовець установлює й підтримує контакт з партнерами); функція інформування (отримує чи передає певну інформацію); функція управління, регуляції (спонукає співрозмовника зробити щось). Зрозуміло, що ці функції не ізольовані: регулятивні тексти одночасно можуть передавати інформацію, інформативні тексти також передбачають установлення контакту між спілкувальниками, а для встановлення й підтримки контакту необхідна здатність партнерів з комунікації до самовираження. Говорять дослідники й про естетичну функцію (тексти можуть зчиняти естетичний вплив на слухача).

Німецький мовознавець В. Хайнеманн виводить три підходи до розгляду центрального поняття лінгвістики тексту. Перший з них – синтаксичний підхід до опису тексту, коли методи „граматики речення”

певним чином застосовують і до тексту. Основна мета цього підходу – виявити структурні особливості тексту, способи поєднання складників між собою тощо. Другий підхід – семантика тексту, виявлення „глибинних”, змістових відношень у тексті. Третій – комунікативно-прагматичний, в основі якого покладено не граматичну будову чи семантичні властивості тексту, а практичну діяльність, що лежить в основі. Текст розглядають як комунікативну одиницю, мовні засоби – це лише інструментарій досягнення намірів мовця. Усі три підходи не виключають одне одного й не суперечать одне одному, просто виявляють різні аспекти вивчення тексту.

Мовознавець Я. Петефі [Филиппов 2003] пише про існування двох протилежних підходів до наукового вивчення тексту. Представники першого розглядають текст як одиницю, що ідентична реченню, тільки більшу за обсягом, а прибічники іншого напряму надають перевагу комунікативно-прагматичному трактуванню цього поняття, згідно з яким текст розглядають як одиницю, що задовольняє певні очікування партнера. Розглядаючи перспективи лінгвістики, Я. Петефі вказує на нагальну потребу замінити речення як центрального поняття синтаксису на текст, а також наполягає на доповненні традиційного синтаксичного опису мовних явищ також семантичним і прагматичним аналізом.

Два основні напрями лінгвістичного аналізу тексту виділяє також К. Бринкер [Brinker 2000]. Перший напрям – розширення традиційної ієрархії мовних одиниць. Мовна система регулює не тільки процеси створення слів і речень, але й формування тексту. Однак кількісне збільшення традиційного ланцюга мовних одиниць не призводить до якісної зміни методики дослідження. Другий напрям, який К. Бринкер називає комунікативно зорієнтованою лінгвістикою тексту, зародився на початку 70-х років ХХ ст. Представники цього напряму звертають увагу на недостатність опису тексту як ізольованого статичного об'єкта. На їхню думку, тексти є невід'ємною частиною комунікативної ситуації, вони завжди включені в конкретний комунікативний процес, у якому мовець і слухач (відповідно автор і читач) разом зі своїми соціальними й ситуативними характеристиками становлять найважливіші чинники. Цей напрям лінгвістики тексту вийшов із прагматики. Текст розуміють не просто як граматично пов'язану послідовність речень, а як комплексну мовленнєву дію, за допомогою якої мовець намагається встановити певні комунікативні зв'язки зі слухачем. Характер дії надає текстові комунікативна функція, тому лінгвістика тексту перш за все має займатися вивченням функціонального спрямування тексту.

Спільною рисою для концепцій В. Хайнеманна, Я. Петефі й К. Бринкера є розуміння того, що прагматичний аспект досліджень виходить на передній план. Лінгвістика стає все більше прагматично зорієнтованою. Саме тому комунікативно-прагматичний підхід до описів тексту вони визначають провідним. А, наприклад, Г. Колшанський

уважає, що прагматичний чинник пронизує всю мовленнєву діяльність людини [Колшанский 1975].

Оригінальну класифікацію пропонує К. Гаузенбляз [Гаузенбляз 1978]. Він застосовує обмежену кількість чинників, релевантних для певної текстової структури. При цьому він удається до раніше не вживаних параметрів.

За простотою / складністю структури тексту цілого мовленнєвого твору виділяє такі мовленнєві твори: 1) мовленнєвий твір, що містить один-єдиний текст із одним-єдиним смислом (ділові листи, заяви, повідомлення про події тощо); 2) мовленнєвий твір містить один-єдиний текст, який має, однак, неоднозначний смисл (поезія, художня проза, жарти – вислови, у яких „між рядків” можна прочитати оцінку, відмінну від висловленої номінально, тобто іронії, алегорії тощо); 3) мовленнєвий твір складається з одного тексту, у який, проте, вставлено уривок з іншого мовленнєвого твору (чи навіть цілий мовленнєвий твір), який стає частиною тексту, але продовжує вирізнятися з нього (цитати, пряма мова тощо); 4) текст оповіді, особливо текст художньої прози з прямою мовою, набуває іншого характеру, якщо сигнали, що вказують на належність окремих частин тексту різним суб’єктам, стають неясними й двозначними. Такий мовленнєвий твір наближається до однорідного мовленнєвого твору; 5) діалогічний твір мовлення також вважає таким, що складається з одного тексту, хоча, звісно, неоднорідним і розділеним на мовленнєві твори двох чи більше активних учасників діалогу, що чергуються. Діалог розгортається як єдиний текст; 6) інші мовленнєві твори зі складної текстовою структурою (наприклад, газетна стаття, яку можна читати у два способи: наскрізно або швидко, лише заголовки, підзаголовки, абзаци, надруковані погрубленням; тексти на афішах тощо); 7) мовленнєвий твір, що містить два й більше тексти, із співвідношенням: основний текст / допоміжний текст; явний текст / прихований текст (технічні статті зі зносками внизу сторінки чи в кінці статті); 8) мовленнєві твори, у яких два чи більше тексти ніби переплітаються (анаграма в афіші, зашифровані тексти у військових повідомленнях, інтимні щоденникові записи, мелодекламація, багатоголосний спів тощо).

За критерієм вільні / залежні мовленнєві твори К. Гаузенбляз визначає: 1) мовленнєві твори (відносно) незалежні, самодостатні (усні виступи, у яких відсутні жести, міміка, тільки мовні звукові засоби – це радіопередачі, телефонні розмови тощо; серед письмових – ті, зміст яких виражено суто мовними графічними засобами, без малюнків, ілюстрацій, фотографій); 2) мовленнєві твори, (відносно) незалежні від ситуації, що включають як лінгвістичні засоби, так і нелінгвістичні; 3) мовленнєві твори, тісно пов’язані з ситуацією, що виражається в лексико-граматичній неповноті реплік й у використанні одиниць, семантично зумовлених ситуацією: особових, указівних, відносних і присвійних займенників, темпоральних і просторових прислівників тощо.

І третій критерій, за К. Гаузенблазом, – це перервність / безперервність мовленнєвих творів [Гаузенблаз 1978]. Перервність може бути кількох типів: 1) деякі усні маніфестації утворені з не вповні зв'язних (або ж незв'язних) елементів – це радіорепортаж про спортивні змагання, у момент небезпеки, під час сильного збудження тощо; 2) серед писемних маніфестацій як приклад перервних мовознавець називає замітки, чернетки, написані тезисно, відомості, призначені, зазвичай, тільки для користування самим автором; 3) усі види списків, словники, практичні довідники словникового типу тощо; 4) самостійний тип, який отримав значне поширення в наш час, складають мовленнєві твори, що виникають під час заповнення анкет і бланків; графічна впорядкованість даних заміняє ідентифікацію та поєднання слів, причому ступінь словесного вираження зведено до мінімуму; 5) перервність може виникнути навіть у мовленнєвій поведінці, що має якості безперервної, через зовнішні чи випадкові причини. Особливий тип перервності – публікація художніх творів окремими випусками.

Однією з найвідоміших теорій опису загальних властивостей тексту є концепція Р.-А. де Богранда й В. Дресслера про сім так званих критеріїв текстуальності [Beaugrande 1981]. Під текстуальністю вчені розуміють сукупність тих властивостей (ознак, параметрів), які притаманні тексту. Вони визнають такі властивості: 1) когезія (kohäsion) – граматична організація тексту, способи співвіднесення компонентів між собою й організації поверхневої структури тексту, це преференціальні відношення, що криються в простих граматичних залежностях (порядок слів, сурядні способи зв'язку, часові форми дієслова тощо), тобто співвіднесеність мовних засобів з об'єктами дійсності, це вже сфера семантики й прагматики; когезію і когерентність автори бачать як єдине ціле; 2) когерентність (kohärenz) – це безперервність змісту, когнітивні зв'язки в тексті, коли виробник тексту й реципієнт намагаються встановити зв'язок між окремими компонентами тексту навіть тоді, коли цей зв'язок не марковано граматичними засобами; 3) інтенціональність (intentionalität) – це намір мовця побудувати зв'язний і змістовний текст, який слугує певній меті; 4) прийнятність (akzeptabilität) – це очікування реципієнта отримати зв'язний і змістовний текст, який є для нього потрібним і значущим; 5) інформативність (informativität) – міра новизни й неочікуваності для реципієнта пропонованих текстових елементів; 6) ситуативність (situationalität) – чинники, що роблять текст релевантним для актуальної чи реконструйованої комунікативної ситуації; 7) інтертекстуальність (intertextualität) – це, по-перше, співвіднесеність окремого екземпляра тексту з певним типом тексту, а, по-друге, його співвіднесеність з іншими текстами.

Власну модель функціонування мови пропонує К. Бюлер [Бюлер 1993]. Малюючи модель органону, він виділяє три функції мовних знаків: 1) репрезентативну, тобто функцію представлення справ, подій, предметів тощо; 2) експресивну, тобто функцію вираження внутрішнього

стану, емоцій і позицій мовця; 3) апелятивну, тобто коли відправник звертається до реципієнта і спонукає його до певних реакцій. Провідну роль відводить репрезентативній функції. Концепція К. Бюлера отримала подальший розвиток у працях інших мовознавців. Зокрема, Ян Мукаржовський розширив класифікацію, додавши четверту функцію – поетичну або естетичну. Ця функція полягає в здатності знака зосереджувати увагу на собі самому, а не на змісті повідомлення.

Не можемо обійти увагою й іллокутивні класи Дж. Серля, говорячи про функції тексту [Серль 1986]. Як відомо, він виокремлює: 1) репрезентативи, які представляють (істинно чи хибно) стан справ (діагноз, констатація, опис, опис, повідомлення, твердження); 2) директиви – мовленнєві акти, що спонукають реципієнта до якоїсь дії (наказ, прохання, розпорядження, рекомендація, порада, указівка тощо); 3) комісиви – мовленнєві акти, у яких мовець зобов'язується вчинити щось у майбутньому, дотримуватися певних правил поведінки (гарантійний лист, договір, клятва, обіцянка, парі тощо); 4) експресиви – вираження психічного ставлення мовця до предметів і ситуацій (подяка, вибачення, привітання, вітання, співчуття тощо); 5) декларативи – мовленнєві акти, успішне виконання яких тягне за собою зміну статусу чи становища об'єктів, про які йдеться (напр.: „Оголошую вас чоловіком і дружиною”, „Призначаю Вас...”). К. Брінкер спирається на класифікацію Дж. Серля, доповнюючи її іншими функціями, зокрема інформативною, контактною та функцією взяття зобов'язаностей [Brinker 2000].

Ми пропонуємо взяти за таксономічні критерії прагматичні інтенції мовця та свідомо докладені ним комунікативні зусилля, зокрема вербальні. Чи, точніше сказати, попередній аналіз і прогнозування слухацької реакції мовцем з подальшим відповідним добром мовленнєвих засобів і мовних прийомів. Найцікавішим є різниця між прогнозованою, очікуваною, програмованою інтенцією самого мовця та справжнім комунікативним результатом, тобто між тим, як планував і передбачав адресант комунікативний акт, і тим, як сприйняв і зреалізував пропоновану ситуацію адресат. Ця класифікація жодним чином не заперечує наявні в лінгвістичній науці підходи до розуміння різновидів текстів. Вона навіть не конкурує з ними, а корелює певним чином. Ми продовжуємо говорити в термінах функціональної стилістики, заповнюючи лакуни когнітивним розумінням мовлення.

Зрозуміло, що функціональні стилі неоднаковою мірою виявляють інтенційні можливості мовця. Деякі з них, зокрема науковий чи офіційно-діловий, обмежують виражальний репертуар адресанта, регулюючи його мовлення усталеними правилами, ритуалами, стильовим узусом.

Стратегічне текстотворення – це свідоме продукування текстів, яке відрізняється від будь-якого адресного мовлення не лише чіткою попередньою настановою мовця викликати прогнозовану емоційну реакцію реципієнта з подальшою його активністю відповідно до

поставленої мети, а й уживанням непрямих тактик мовленнєвого впливу та конкретних вербальних прийомів.

Прагматико-риторичний підхід до розуміння типології текстів відкриває нові перспективи для текстового аналізу: інвентаризація всіх непрямих тактик мовленнєвого впливу, вивчення всього арсеналу лінгвістичних прийомів впливу на адресата тощо.

Література

Бюлер 1993 – Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 1993. – 504 с.; **Гаузенбляз 1978** – Гаузенбляз К. О характеристике и классификации речевых произведений / К. Гаузенбляз; пер. с англ. Т. Н. Молошной // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8: Лингвистика текста / сост., общ. ред., вступ. ст. Т. М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 57 – 78; **Колшанский 1975** – Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. – 232 с.; **Серль 1986** – Серль Джон Р. Классификация иллокутивных актов / Джон Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 170 – 194; **Тураева 1986** – Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика): учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 „Иностранный язык” / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.; **Филиппов 2003** – Филиппов К. А. Лингвистика текста: курс лекций / К. А. Филиппов. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – 313 с.; **Beaugrande 1981** – de Beaugrande R. Introduction to text linguistics / R. de Beaugrande, W. U. Dressler. – London: Longman, 1981. – 270 p.; **Brinker 2000** – Brinker K. Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / Klaus Brinker. – Walter de Gruyter, 2000. – Language Arts & Disciplines. – 1805 p.; **Heinemann 1991** – Heinemann W. Textlinguistik: eine Einführung / Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. – Tübingen: Niemeyer, 1991. – 310 p.

Монахова Т. В. Сучасна типологізація текстів у лінгвістиці

Стаття є оглядом новітніх підходів до розуміння поняття „текст” і класифікацій текстів у мовознавстві, виявляє основні тенденції в сучасній лінгвістиці тексту щодо розгляду й тлумачення текстів і запропонує власний підхід до класифікації текстів. Зроблено огляд ключових мовознавчих теорій у галузі лінгвістики тексту. Запроваджено оригінальне осмислення зазначеної проблеми. У науковий обіг уведено термін „стратегічне текстотворення”, який уписує сучасну лінгвістику тексту в прагматико-риторичну традицію, наповнюючи її новим змістом.

Ключові слова: текст, стратегічне текстотворення, непрямі тактики мовленнєвого впливу.

Монахова Т. В. Современная типологизация текстов в лингвистике

Статья является обзором новейших подходов к пониманию понятия „текст” и классификации текстов в языкознании, обнаруживает основные тенденции в современной лингвистике текста относительно рассмотрения и толкования текстов и предлагает оригинальный подход к классификации текстов. Совершено обозрение ключевых языковедческих теорий в области лингвистики текста. Предлагается оригинальное осмысление предложенной проблемы. В научный оборот вводится термин „стратегическое текстообразование”, который вписывает современную лингвистику текста в прагматико-риторическую традицию, наполняя её новым содержанием.

Ключевые слова: текст, стратегическое текстообразование, непрямые тактики речевого влияния.

Monakhova T. V. Typology of Texts in Modern Linguistics

The article is a review of new approaches to understanding the concept of „text” and its classifications in linguistics, reveals the main trends in the modern text-linguistics, and offers an original approach to the text classification. The original interpretation of this problem is suggested. The review of the main linguistic theories is made. The new term „strategic text-building”, which continuous the pragmatic and rhetoric tradition filling it with the new content, is suggested.

Key words: text, strategic text-building, indirect tactics of speech influence.

Стаття надійшла до редакції 01. 10. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

І. Г. Сасвич (Київ)

УДК 81-13

ТЕОРІЯ КАРТИНИ СВІТУ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ

В основу більшості сучасних лінгвістичних досліджень покладено принцип антропоцентризму. Зміщення акценту у вивченні мовних явищ із суто лінгвоцентричного на комунікативно-функціональний спричинило активне зацікавлення проблемами взаємозв'язку мови і свідомості / мислення, мови й культури у проекції на їх творця й носія – етносоціум і конкретного індивіда. Метамова сучасної лінгвістики збагатилася новим терміном – *лінгвокультура*, що вживають на позначення зафіксованої й опанованої певною етномовною свідомістю частини культури, у якій злиті і взаємопов'язані явища мови й культури [Алефиренко 2010: 51].